

DISCUȚII RECENTE CU PRIVIRE LA *CONSTITUTIO ANTONINIANA*

DE

ALFRED BOILĂ și EMILIA DORUȚIU-BOILĂ

Nici o altă măsură din istoria dreptului public roman n-a egalat interesul pe care Edictul lui Caracalla proclamat în anul 212, cunoscut sub denumirea de *Constitutio Antoniniana*, l-a suscitat printre istorici, romanisti, epigrafiști și papirologi. Acest edict, prin care se acorda dreptul de cetățenie romană tuturor locuitorilor liberi ai imperiului, cu împrejurările istorice, scopul și motivele lui Caracalla, precum și cu implicațiile sale juridice, a preocupat pe savanții cei mai de seamă în studiul antichității romane, dînd naștere unei literaturi atît de vaste, încît astăzi numai cu greu poate fi cuprinsă.

Izvoarele literare despre *Constitutio Antoniniana* sînt rare și sărace în conținut. Din ele nu reiese altceva decît că împăratul Caracalla a acordat tuturor locuitorilor liberi ai imperiului cetățenia romană.

Două din aceste mărturii ne vin de la contemporani : Ulpian, *Digestae (De statu hominum)* 1, 5, 17 : *In Orbe Romano qui sunt ex constitutione imperatoris Antonini ciues Romani effecti sunt*; Cassius Dio, *Ῥωμαϊκὴ ἱστορία*, 77, 9, 5 (după epitoma lui Ioannes Xiphilinos din sec. XI) : *Οὐ ἔνεκα καὶ Ῥωμαίους πάντας τοὺς ἐν τῇ ἀρχῇ αὐτοῦ, λόγῳ μὲν τιμῶν, ἔργῳ δὲ ὅπως πλείω αὐτῷ καὶ ἐκ τοῦ τοιοῦτου προσίη διὰ τὸ τοὺς ξένους τὰ πολλὰ αὐτῶν μὴ συντελεῖν, ἀπέδειξεν*.

Celelalte mărturii literare antice, și anume S.H.A., *Vita Seueri*, 1, 1 — 2, Ioannes Chrysostomus, *Acta apost. homilia*, 4, 5, 1, Augustin, *De ciu. Dei*, 5, 17, Iustinian, *Nouellae*, 78, c. 5, sînt tirzii și ele păstrează doar ecoul extinderii generale a cetățeniei romane ca urmare a Edictului lui Caracalla.

Acestor surse literare li s-a adăugat în 1910 un document de cea mai mare însemnătate, prin editarea de către P. M. Meyer a unui papir grav avariat, păstrat în col. Giessen, despre care s-a stabilit că este traducerea în limba greacă a Constituției Antoniniene¹. Dăm mai jos partea

¹ P. M. Meyer, *Griechische Papyri im Museum des Oberhessischen Geschichtsvereins zu Giessen*, I, fasc. 2, Leipzig, 1910, p. 25—45; Id., *Juristische Papiere*, Berlin, 1920, p. 1, n. 1.

din text care interesează direct discuția noastră, astfel cum a fost stabilit mai târziu de epigrafistul A. Wilhelm²: Τοιγαροῦν νομίζω [ο]ὔτω με[γαλο-μερῶς καὶ θεοπρεπ]ῶς δύν[α]σθαι τῇ μεγαλει[ό]τητι αὐτῶν τὸ ἱκανὸν ποι[εῖν, εἰ τοσάκις μυρίους ὅς]άκις ἔάν ὕ[π]εισέλθ[ωσ]ιν εἰς τοὺς ἐμοὺς ἀν[θρ]ώπους, [ὥς Ῥωμαίους εἰς τὰ ἱερὰ τῶν θεῶν συνει[σ]ενέγ[κοι]μι. Δίδωμι τοί[ν]υν ἀπα[σιν τοῖς κατοικοῦσιν τῇ]ν οἰκουμένην π[ολιτ]εῖαν Ῥωμαίων, [μ]ένοντος [οὐδενὸς ἐκτὸς τῶν πολιτευμ]άτων χωρ[ίς] τῶν [δε]δειτικίων. Ὁ[φ]εῖλει [γ]άρ...

În r. 7—9, cele mai importante, dar și cu cele mai multe lacune, se spune: „Eu acord, prin urmare, tuturor străinilor din imperiu cetățenia romană, răminind în vigoare...” Aici, P. M. Meyer restituia: Δίδωμι τοί[ν]υν ἀπα[σιν ξένους τοῖς κατὰ τ]ῇν οἰκουμένην π[ολιτ]εῖαν Ῥωμαίων, [μ]ένοντος παντὸς γένους πολιτευμ]άτων, χωρ[ίς] τῶν [δε]δειτικίων, exceptându-i pe dediticii de la principiul acordării cetățeniei romane expus în propoziția principală introdusă prin verbul δίδωμι.

Cu toate că documentele literare, ce-i drept puține la număr și extrem de laconice în comentarea Constituției Antoniniane, nu amintesc despre dediticii și nici despre vreo clauză de rezervă sau de salvațiune stipulată în edict, exista încă înaintea apariției papirului Giessen 40, I o concepție în care erau incluși și dediticii printre cei ce nu beneficiaseră de favoarea acordată. De aceea, restituirea lui P. M. Meyer, care a umplut lacunele suficient de încăpătoare ale documentului cu concepția dominantă a vremii sale, a fost salutată ca o confirmare prin însuși textul edictului a rezultatelor la care se ajunsese până atunci. Pe papir P. M. Meyer a restituit δεδειτικίων, un termen nemaifăcșit în vreun text de limbă greacă, dar, argumenta editorul, fiind vorba de o traducere în limba greacă a unui cuvânt ce denumea o instituție fără corespondent în lumea greacă, traducătorul a fost nevoit să redea în această formă latinescul *dediticius*, formă care respectă legile de formare a cuvintelor grecești din cele latine.

Cu toate îndoielile exprimate mai de mult în legătură cu lectura lui P. M. Meyer și împotriva criticilor susținute cu argumente paleografice și filologice aduse recent, covârșitoarea majoritate a specialiștilor văd în cuvântul δεδειτικίων, dacă nu chiar ca Chr. Sasse, singurul element sigur din cele restituite pe papir, o realitate de care trebuie să se țină seama³.

În textul transmis de papirul Giessen 40, I, cuvântul apare în cuprinsul unei clauze limitative la sfârșitul frazei prin care se proclamă acordarea cetățeniei romane tuturor peregrinilor din imperiu. Indiferent dacă specialiștii au legat gramatical clauza de excepție de propoziția principală sau de propoziția incidentală introdusă prin μένοντος, într-un caz și în altul, majoritatea specialiștilor au socotit că dediticii nu au beneficiat de acordarea cetățeniei romane, fapt ce trebuia să rezulte incontestabil din textul papirului.

Dar cine au fost acești dediticii? Dacă termenul se referă la o pătură socială, cât de importantă era această pătură socială în anul 212, data promulgării edictului?

² Adolf Wilhelm, *Die Constitutio Antoniniana*, AJA, 38, 1934, p. 178—180.

³ Pentru diversele propuneri de întregire a textului pap. Giss. 40, I, v. bibliografia la Chr. Sasse, *Die Constitutio Antoniniana*, Wiesbaden, 1958, p. 12—15.

Definiția clasică pe care o întâlnim în toate tratatele⁴ este că dediticii erau indivizi sau comunități care s-au opus poporului roman cu armele și, fiind supuși, au capitulat fără condiții, definiție dată după Gaius, *Inst.* I, 14 : *Vocantur autem peregrini dediticii hi quondam aduersus populum Romanum armis susceptis pugnauerunt, deinde uicti se dediderunt*. Capitulația se transforma într-o relație juridică durabilă, *dediti* devenind în generațiile următoare *dediticii*, în cazul în care situația lor nu era reglementată printr-un tratat.

Condiția lor juridică în cadrul imperiului este prezentată, tot după Gaius (*Inst.* I, 26), drept cea mai de jos categorie a oamenilor liberi : *Pessima itaque libertas eorum qui dediticiorum numero sunt, nec ulla lege aut senatusconsulto aut constitutione principali aditus illis ad ciuitatem Romanam datur*, incapacitatea peregrinilor deditici de a obține cetățenia romană fiind considerată o caracteristică esențială a acestei categorii juridice⁵. Mai mult decît atît, peregrinii deditici, asemuiți de Gaius cu libertii Aeliani (*Inst.* I, 13 și 15) : *eiusdem condicionis liberi fiunt cuius condicionis sunt peregrini dediticii*, nu aparțineau pe drept nici unei *ciuitas* determinate⁶ : *Is autem qui dediticiorum numero est, quoniam nec quasi ciues Romani testari potest, cum sit peregrinus, quoniam nullius certae ciuitatis ciuis est* (Ulpian, *Reg.* XX, 14).

Cum însă Gaius este singurul text antic care folosește termenul *peregrini dediticii*, problema a fost de a identifica în cadrul imperiului pătura care să poarte caracteristicile mai sus pomenite ale peregrinilor deditici, adică incapacitatea de a accede la cetățenia romană și non-apartenența la vreo *ciuitas*.

Multă vreme s-a crezut că locuitorii din chora egipteană întruneau cele două caracteristici mai sus citate ale peregrinilor deditici, și anume, non-apartenența la vreo *ciuitas* recunoscută de stăpînirea romană și imposibilitatea de a se ridica la condiția juridică de cetățean roman⁷.

⁴ Th. Mommsen, *Staatsrecht*, III, p. 139; U. von Lübtow, *Das römische Volk*, Frankfurt, 1955, p. 63, definește termenul *peregrini dediticii* ca „Abkömmlinge von *dediti*”; E. Schönbauer, *Reichsrecht gegen Volksrecht?*, ZSS, 51, 1931, p. 308, spune : „Denn *dediticius* bedeutet rechtlich nichts anderes als den Nachkommen eines *deditus*”; Id., JJP, VI, 1952, p. 27, arată că situația de *peregrinus dediticius* devenea „ein rechtliches Dauerverhältnis”.

⁵ E. Schönbauer, *Deditizier, Doppelbürgerschaft und Personalitätsprinzip*, JJP, 1952, p. 25 sq.; A. H. M. Jones, *Studies in Roman Government and Law*, Oxford, 1960, p. 132; R. Böhm, *Studien zur Civitas Romana. Zur angeblichen generellen Bürgerschaftsunfähigkeit der Deditizier*, Aegyptus XLIV, 1964, p. 185.

⁶ V. expunerea acestei caracteristici a peregrinilor *dediticii* la E. Schönbauer, *Eine neue wichtige Inschrift zum Problem der Constitutio Antoniniana*, Jura, XIV, 1963 1, p. 71–108, în special, p. 82 sq.; v. și Chr. Sasse, *op. cit.*, p. 11.

⁷ Izvorul principal din care s-a dedus neaccesibilitatea pentru egiptenii din chora a cetățeniei romane este corespondența lui Pliniu cu împăratul Traian, scrisorile 5, 6, 7 și 10, prin care Pliniu solicită împăratului cetățenia romană pentru Harpokras, medicul său, libert al unei egiptene. După ce Traian îi satisface cererea, Pliniu revine, rugîndu-l pe împărat să-i acorde lui Harpokras și cetățenia Alexandriei, aceasta fiind, spune Pliniu, o condiție pentru egipteni de a obține în mod legal cetățenia romană. Pasajul din scrisoarea X, 7 : *Admonitus sum a peritioribus debuisse me ante ei Alexandrinam ciuitatem impetrare, deinde Romanam, quoniam esset Aegyptios*, a fost adus drept cea mai sigură mărturie a situației de *peregrini dediticii* a egiptenilor din chora, cărora le era oprită orice cale de acces la *ciuitas Romana*. Chiar și această ocolire a interdicției, prin acordarea prealabilă a cetățeniei Alexandriei, a fost considerată excepțională, întrucît împăratul însuși s-a arătat puțin dispus să dea cetățenia Alexandriei unui egiptean. V. discuția

Astăzi este în general cunoscut faptul că în numeroase documente din epoca preantoniniană egiptenii din chora apar cu gentilicii romane și că ei au beneficiat de acordarea generală a cetățeniei romane prin edictul lui Caracalla, ceea ce l-a determinat pe C. B. Welles să afirme: „At all events, the Egyptians were not dediticii, or if they were, they were not excluded from Caracalla's grant”⁸.

Asemeni egiptenilor din chora au fost considerați, de mulți cercetători străini și de majoritatea cercetătorilor români, toți provincialii locuind la sate, adică cei ce trăiau în colectivități fără autonomie recunoscută juridic de stăpânirea romană. Pentru aceștia, singura cale de acces la cetățenia romană era armata. Acești provinciali, gali, germani, pannoni, traci, daci, geți, erau urmașii unor dușmani învinși în luptă și rămași după aceea fără o situație definită de drept public, sub puterea Romei. În afară de libertate, ei nu aveau nici o reglementare printr-un tratat a situației lor de drept în cadrul imperiului și nici o organizare autonomă proprie⁹.

Lipsa unei organizări comunale recunoscute, caracteristică dediticilor, a fost transferată asupra tuturor provincialilor de la țară, caracteristică din care decurgea cealaltă, anume imposibilitatea de a accede la cetățenia romană, cei mai mulți dintre ei rămânând în aceeași situație și după promulgarea Constituției Antoniniene¹⁰.

Determinării conținutului noțiunii de *peregrini dediticii* ca fiind *nullius certae civitatis ciues* i s-a adus obiecția de a fi prea largă, iar sfera sa de aplicabilitate incertă. De asemenea, concepția dominantă despre *peregrini dediticii* conține o contradicție. Așa cum s-a arătat, *dediticiae* erau numite în general populații aflate după o capitulație armată, în stare de supunere necondiționată, expuse voinței discreționare a învingătorului, o stare în care vechile relații politico-juridice din interiorul comunității au fost anihilate sau suspendate. Istoria a dovedit însă că această situație nu se permanentiza, că ea a fost de fiecare dată una de tranziție, ducând

acestui loc din Pliniu la Sasse, *op. cit.*, p. 76 și urm.; cf. comentariul lui A. N. Sherwin-White, *The letters of Pliny*, Oxford, 1968, p. 566—571 și 575—576. Pentru Harpokras, se arată în cartea citată, dificultatea provenea și de la situația sa de libert, știut fiind că libertii nu aveau acces la cetățenia locală în unele orașe grecești. A. N. Sherwin-White explică însă incapacitatea egiptenilor de a deveni cetățeni romani nu prin faptul că erau deditici (pentru situația de peregrini *dediticii* a egiptenilor din chora, v. R. Taubenschlag, *The Law of Greco-Roman Egypt in the Light of the Papyri*, ed. II, 1955, p. 588), ci prin lipsa oricărei tradiții și experiențe de autogovernare. Acordarea prealabilă a cetățeniei Alexandriei era destinată să-i pună în contact cu viața în cadrul unei *ciuitas* și cu valorile culturale ale lumii greco-romane.

⁸ C. Bradford Welles, *Another look at P. Giss. 40, I. A Review Article*, Yale, 1962, p. 11 (non uidi, citat după E. Schönbauer, Jura, XIV, 1963, p. 102). V. la Chr. Sasse, *op. cit.*, p. 79, numeroase exemple de egipteni cetățeni romani, despre care nu se poate afirma că erau veterani sau cetățeni ai Alexandriei sau ai vreuneia din celelalte trei *polets* autonome egiptene.

⁹ Principalul reprezentant al acestei opinii este E. Schönbauer, care a expus-o în mai multe studii, cu unele modificări, pe măsura apariției unor elemente noi; v. mai sus, notele 4, 5 și 6; savantul vienez susține că toate populațiile din imperiu care nu aveau un *status ciuitatis* erau *dediticii*, dar au beneficiat de acordarea cetățeniei romane prin *Constitutio Antoniniana*; V. și R. Vulpe, *Din istoria Dobrogei*, II, p. 198—199.

¹⁰ E. M. Staerman, *K voprosu o dediticii v edikte Caracallt*, VDI, 1946, 2, p. 81—88; E. Condurachi, *La Costituzione Antoniniana*, Dacia, N. S., II, 1958, p. 281—316, susține că populația rurală din întregul imperiu a fost organizată în *ciuitates dediticiae*, excluse de la unificarea juridică realizată prin Constituția lui Caracalla. Singura cale de acces la *ciuitas Romana* pentru cei ce erau „in numero dediticiorum” era serviciul militar. Asupra acestei chestiuni vom reveni mai jos.

la recunoașterea măcar parțială a relațiilor juridice locale, relații care, după *redactio in provinciam*, îmbrăcau forme progresiv romanizate¹¹. În procesul acesta, dediticii deveneau peregrini și apoi cetățeni romani. Astfel că, pentru a-l cita pe Chr. Sasse, „starea de *dediticius* înceta acolo unde începea aceea de peregrin”¹².

Cît despre caracteristicile juridice ale dediticilor, așa cum ni le prezintă romanistii moderni ca fiind incapacitatea de a accede la cetățenia romană, interdicția de a dispune prin testament, non-apartenența la o comunitate juridică recunoscută și obligația de a plăti capitația, analiza fiecăreia în parte și confruntarea cu documentele au arătat că primele se bazează pe interpretări eronate ale textelor din Gaius și Ulpian și că celelalte două nu sînt proprii numai peregrinilor dediticii.

Acesta era stadiul cercetărilor în 1958, cînd Chr. Sasse își scria disertația *Die Constitutio Antoniniana*¹³, care a rămas, cu toate criticile aduse, un bilanț al discuțiilor purtate pînă atunci, și acest stadiu nu putea fi depășit atîta vreme cît documentele nu au oferit un element nou, susceptibil să sugereze sensul în care trebuia completată lacuna din rîndurile 8—9 ale papirului Giessen 40 I, precum și sensul în care trebuia înțeleasă măsura lui Caracalla.

Un asemenea element nou se pare că a fost oferit cercetării de inscripția cunoscută în literatura de specialitate sub numele de *Tabula Banasitana*¹⁴. Este, așa cum au comunicat descoperitorii săi, W. Seston și

¹¹ Th. Mommsen, *Le droit public romain*, vol. VI, 1, p. 61—62; M. Lemosse, *Le régime des relations internationales dans le Haut-Empire Romain*. Publ. de l'Inst. de Droit Romain de l'Univ. de Paris, Paris, 1967; la p. 44 autorul spune: „Ainsi tous les royaumes dits clients sont ... dans une situation juridique dont le fondement, la justification et l'explication théorique résident dans le concept romain de la *deditio*. Que celui-ci corresponde bien en fait à une conquête victorieuse ou qu'il soit sorti de son cadre originaire, il n'en forme moins la base des relations que Rome établit avec de tels partenaires, même lorsqu'ils sont pratiquement indépendants” ... „Cette *deditio* constituant la base générale de relations internationales n'était pas génératrice de servitude et d'implacable domination, mais comportait bien souvent l'établissement d'une amitié faite parfois de vassalité, plus fréquemment d'hégémonie; la liberté des partenaires n'était alors pas abolie, mais subsistait dans la mesure où Rome l'acceptait” (p. 210). Pentru relațiile Romei cu statele clientelare, v. J. Klose, *Roms Klientelrandstaaten am Rhein und an der Donau* (1934); B. Paradisi, SHDI 20 (1954), p. 61 (citată după M. Lemosse, *op. cit.*).

¹² Chr. Sasse, *op. cit.*, p. 98—100, subliniază incompatibilitatea termenilor *peregrini* și *dediticii*. El arată că expresia a fost creată de Gaius în scopuri didactice, dar că ea n-a acoperit niciodată o categorie social-juridică: „Die Anwendbarkeit der Bezeichnung *dediticii* endet mit der Peregrinität”.

¹³ Studiul lui Chr. Sasse, *Die Constitutio Antoniniana*, citat de noi mai sus, apărut în 1958 (concomitent cu studiul lui Em. Condurachi, *La Costituzione Antoniniana*, Dacia N. S., II, 1958, p. 281—316), reprezintă încheierea unui stadiu în discuțiile referitoare la Constituția Antoniniană. El a utilizat într-o analiză minuțioasă întregul material cunoscut pînă atunci în această problemă și a spus tot ce se putea spune la acea dată despre caracterul, scopul și efectele Constituției lui Caracalla. Astfel că, deși adeseori criticat, istoricii și romanistii moderni consideră studiul lui Sasse drept un punct de plecare. De altfel, Chr. Sasse însuși a revenit cu două *Literaturübersicht* zur C. A. în JJP, XIV, 1962, p. 109—149, și XV, 1965, p. 329—367; adăugăm aici seria de studii ale lui R. Böhm, *Studien zur civitas Romana I—V*, Aegyptus, XLII (1962), p. 211—236, XLIII (1963), p. 54—67, XLIV (1964), p. 206—310; E. Schönbauer, *Eine neue wichtige Inschrift zum Problem der Constitutio Antoniniana*, Iura, XIV, 1963, p. 71—108; A. Segré, *La Costituzione Antoniniana e il diritto dei „nuovi ciuesi”*, „Iura”, XVII, 1966, 1, p. 1—26; F. de Visscher, *La constitution antonine et la dynastie des Sévères*, RIDA, VIII (1961), p. 232; Alvaro D'Ors și H. Gundel, *Zur Constitutio Antoniniana*, Giessen, 1966 (*non uidi*); J. F. Gilliam, *Dura-Rosters and the „Constitutio Antoniniana”*, Historia, XIV, 1965, p. 74—92.

¹⁴ Textul integral al inscripției este încă inedit, descoperitorii W. Seston și M. Euzennat au comunicat însă datele esențiale ale documentului la Academia de inscripții și la Société

M. Euzennat, un text cu 53 de rinduri gravate pe o tablă de bronz, conținând trei documente oficiale privind accesul la cetățenia romană a unei familii berbere, datind din a doua jumătate a sec. II e.n. Primul document este copia unei scrisori a lui Marcus Aurelius și L. Verus adresată în anul 167 procuratorului Mauritaniei Tingitane, Coedius Maximus, ca răspuns la o cerere de acordare a cetățeniei romane a lui Iulianus, berber din tribul Zegrenses, pentru sine, soția sa și patru copii ai săi. Răspunsul împăratului era : „non cunctamur (his) ciuitatem Romanam saluo iure gentis dare”. Într-o altă scrisoare, adresată procuratorului Vallius Maximianus în anul 177, Marcus Aurelius și Commodus acordă soției lui Aurelius Iulianus, fiul lui Iulianus de mai sus, calificat drept „princeps gentium Zegrensium”, și copiilor lor cetățenia romană, „saluo iure gentis”. Al treilea document este un „commentarius de ciuitate Romana donatorum”, text întocmit la 6 iulie 177 la *Consilium Principis*. Cele trei texte au fost redactate în birourile cancelariei imperiale, denumite *Ab epistulis*.

În toate aceste trei acte, împărații spun : „His dedimus ciuitatem Romanam saluo iure gentis”, adăugându-se în *commentarius* : „sine deminutione tributorum et uectigalium populi et fisci”.

Spre deosebire de Seleucos din Rhosos¹⁵, devenit cetățean roman în a. 42 î.e.n., nici unul din Iulianii pomeniți în *Tabula Banasitana* nu a fost afectat vreunui trib roman. Ei au primit o dată cu cetățenia romană privilegii jurisdicționale, fiind de acum înainte tratați de magistrații romani ca niște romani pe terenul dreptului privat ; în același timp, garantarea drepturilor locale, *ius gentis*, le permitea să trăiască în cadrele societății lor berbere conform dreptului local.

Clauza de păstrare a drepturilor locale, „saluo iure gentis”, i-a sugerat descoperitorului legătura cu clauza de salvățiune din papirul Giessen 40 I. Ambele documente fiind redactate în cancelaria imperială, schema utilizată a trebuit să fie aceeași, μένοντες traducând pe *saluo*.

Reamintim că în rindurile 7—9 ale pap. Giess. 40 I se spune : δίδωμι τοῖς[υ]ν ἀπα[σιν] τοῖς κατοικοῦσιν τῇ[ν] οἰκουμένην π[ολι]τεῖαν Ῥωμαίων [μ]ένοντος .. (=) dau tuturor peregrinilor oikumenei cetățenia romană...), după care urmează un pasaj mutilat din care s-au păstrat numai câteva cuvinte : -] ἄτων și mai departe χωρ[ις] τῶν [δε]δειτικῶν. Acest pasaj a constituit obiectul a nenumărate discuții și, de la *editio princeps* a papirului pînă astăzi, au fost date, după știința noastră, 26 de soluții.

În reconstituirea, mai sus prezentată, a lui A. Wilhelm, clauza introdusă prin μένοντες trebuia să fie o clauză de păstrare cu sens nega-

d'Histoire de Droit, Paris. Comunicarea prezentată la Academia de inscripții a fost publicată în CRAI, 1961, p. 317—324, și ea a constituit baza de discuții a tuturor celor ce s-au ocupat în ultimii ani de C. A. în lumina acestui important document ; cf. W. Seston conferința la cel de-al XIII Congres internațional de științe istorice, Moscova, 16—23 aug., 1970, *La citoyenneté romaine*. În timp ce acest articol era sub tipar, a fost editat textul integral al inscripției în CRAI, 1971, p. 468—490.

¹⁵ P. Roussel, *Un Syrien au service de Rome et d'Octave*, Syria, XV, 1934, p. 33—74 ; E. Schönbauer, *Die Inschrift von Rhosos und die Constitutio Antoniniana*, Archiv für Papyrologie, XIII, 1939, p. 177—209 ; F. de Visscher, *Le statut juridique des nouveaux citoyens romains et l'inscription de Rhosos*, Antiquité Classique, XIII, 1944, p. 11—35, XIV, 1946, p. 29—59 ; L. Jalabert et R. Mouterde, IGLS, III, 1, Paris, 1950, p. 395—411, text și comentariu.

tiv față de principiul enunțat la începutul frazei : μένοντος [οὐδενὸς ἐκτὸς τῶν πολιτευμάτων] χωρ[ίς] τῶν [δε]δεικνύων (= „nimeni să nu rămână în afara politeumelor cu excepția dediticilor...”).

Chr. Sasse a întreprins în monografia sa asupra Constituției Antoniniane o analiză a poziției sintactice a participiului μένοντος. În papirii datați în sec. I—III e.n. el a găsit 47 de documente în care clauza de salvațiune pozitivă apare sub forma unui genitiv absolut, întotdeauna introdus prin participiul prezent al verbului μένω; cu alte cuvinte, μένω stă întotdeauna la începutul unei propoziții când înseamnă „a se păstra, a rămâne în continuare” („bestehen, gewahrt bleiben”) ¹⁶.

Aceasta îndreptățește presupunerea că μένω în pap. Giess. 40, I, înseamnă „a păstra”, presupunere întărită și de faptul că textul Constituției Antoniniane justifică existența unei clauze pozitive de păstrare situate la finele unei prevederi de schimbare a situației de drept. În continuarea acestui raționament, Chr. Sasse arată că excepția introdusă prin χωρ[ίς] se leagă de clauza propoziției incidentale.

El consideră deci că întregirile propuse pentru rîndul 9, cu μένοντος introducînd o propoziție negativă, sînt în contradicție cu stilul textelor juridice din papiri. Pe lingă aceasta, restituirea lui A. Wilhelm are și un defect de conținut : rămînerea în afara politeumelor a dediticilor nu merita o subliniere specială în text, întrucît prin acordarea cetățeniei romane prin Constituția Antoniniană nu urma să schimbe nimic în ce privește apartenența indivizilor la comunitățile locale, spune pe bună dreptate Chr. Sasse.

În construcția stabilită de Chr. Sasse, r. 8—9 ale pap. Giess. trebuiau să sune astfel : δίδωμι τοῖνυν ἅπασιν τοῖς κατοικοῦσιν τὴν οἰκουμένην πολιτείαν Ῥωμαίων, μένοντος ... introducînd o propoziție prin care se garanta rămînerea în vigoare a unor stări existente, rămînere în vigoare de la care a fost exclusă o categorie juridică — fapt exprimat în text prin χωρ[ίς] τῶν δεδεικνύων.

Dar documentele cunoscute pînă la data la care și scria Chr. Sasse studiul nu ofereau nici un element nou, susceptibil de a fi completat în continuarea propoziției introduse prin μένοντος. El, ca toți predecesorii săi, pornind de la premisa că dediticii au fost excluși de la acordarea generală a cetățeniei romane, a încercat o soluție de întregire a lacunei, care, împreună cu clauza limitativă, să exprime această idee a excluderii dediticilor de la prevederile constituției. Astfel că el restituie : οὐδενὸς τῶν ἐλασσαμάτων χωρ[ίς] τῶν δεδεικνύων (= „să nu rămână în vigoare nici o defavorizare — de drept sau de fapt — în afară de aceea a dediticilor”), dînd clauzei de salvațiune un sens negativ, contrar celor stabilite de el însuși din analiza papirilor ¹⁷.

Restituirea sa, ca și a înaintașilor săi, suferă în măsura în care contravine chiar principiul gramatical și logic extras și stabilit din documente, dar mai ales prin faptul de a da propoziției introduse prin participiul prezent μένοντος un sens strîns legat de declarația de acordare a cetățeniei romane și de a nu intui că prin μένοντος trebuia să se

¹⁶ *Op. cit.*, p. 48 sq.

¹⁷ *Ibid.*, p. 123—124.

introducă un element nou, ce nu este cuprins în propoziția principală, destinat să-i completeze conținutul. În propunerea lui Chr. Sasse de completare a lacunei, propoziția introdusă prin μένοντας putea lipsi, fără ca sensul general al frazei să fi fost sărăcit: „acordăm tuturor din oikumene cetățenia romană — ca să nu rămână nici una din defavorizări în afară de cele *dediticiae*” —, ceea ce, spus cu alte cuvinte, ar fi: „dăm tuturor cetățenia romană în afară de deditici”, ideea exprimată de propoziția secundară introdusă prin μένοντας neaducând nici un element nou, ci fiind implicit conținută în propoziția principală.

Spiritul declarativ propagandistic al acordării cetățeniei romane tuturor peregrinilor din oikumene impunea ca propoziția secundară care o completează să conțină un avantaj legat de acordarea acestui drept și nu să enumere indivizii, categoriile sau condițiile de excludere de la beneficiul acordat cu atita generozitate.

Prin urmare, propoziția incidentală cu genitiv absolut trebuia să conțină o clauză de salvațiune cu conținut pozitiv, de păstrare a unor stări sau norme existente. Această concluzie rezultă atât dintr-o necesitate gramaticală, cât și din practica constatată în redactarea actelor în cancelaria imperială — și lucrul a fost observat de multă vreme. Schönbauer, Schubart și alții susțineau că, gramatical și logic, propoziția intercalată trebuia să fie afirmativă, să arate că anume stări rămneau în vigoare, cu toată acordarea generală a dreptului de cetățeniei romane¹⁸. H. I. Wolff a făcut un pas înainte, arătând că păstrarea drepturilor locale ale comunităților autonome (el se referea la organisme urbane, în opoziție cu comunitățile pe care le denumește „unmittelbar unter römischer Provinzialverwaltung stehenden Gebiete”), relevată de Schönbauer, de Visseher și alții, era în contrast cu „logica juridică” a actului de acordare a cetățeniei romane și că acest act trebuia să prevadă printr-o clauză specială rămânerea în vigoare a imunităților și a instituțiilor locale. Cu drept cuvânt, el arată că efectul propagandistic al Constituției Antoniniane ar fi fost nul, dacă prin generalizarea cetățeniei romane comunitățile urbane și-ar fi pierdut privilegiile anterioare¹⁹.

Această clauză a păstrării drepturilor locale H. I. Wolff o restituia în lacuna introdusă prin μένοντας: [κυρίως νόμου ταγμα]ῶν χωρ[ίς] τῶν [δεδ]εδικιωμένων = „manente ualida omni lege ciuitatium praeter dediticiorum” (= „toate legile comunităților autonome rămân în vigoare cu excepția celor (adică a legilor) ale dediticilor”). H. I. Wolff recunoștea punctul slab al reconstituirii sale, anume, atribuirea de legi dediticilor, dar, explica el, „leges” se refereau la comunitățile libere și „numai prin atracție s-ar extinde și asupra cutumelor dediticilor” („sich ... nur durch Attraktion auf Rechtsbräuche der Deditizier beziehen würden”). Deci, din nou dificultatea de integrare în text a termenului δεδεδικιωμένοι. Ceea ce aduce nou textul inscripției de la Banasa, pe lângă confirmarea uzanțelor cancelariei imperiale, încă înainte de Constitutio Antoniniana, de a asigura, cu prilejul acordării cetățeniei romane, păstrarea cutumelor juridice locale printr-o clauză de salvațiune cu conținut pozitiv, este că

¹⁸ E. Schönbauer, ZSS, 51, 1931, p. 313; Schubart, Aegyptus, 20, 1940, p. 36.

¹⁹ H. I. Wolff, Zwei Miscellen. II. Zu Pap. Giess. 40, col. I, Eos, XLVIII, p. 367—371,

nu numai *ciuitates*, ci și *gentes* constituiau comunități politice legale. Acordându-i lui Iulianus și membrilor familiei sale din tribul Zegrenses cetățenia romană, împăratul Marcus Aurelius le garanta păstrarea drepturilor locale, *ius gentis*.

În continuarea raționamentului, W. Seston arată că în papirul Giessen s-a utilizat aceeași schemă, declarația imperială de acordare generală a cetățeniei romane fiind urmată de clauza de salvațiune a drepturilor locale a tuturor categoriilor de colectivități, *poleis* sau *gentes*, pe care le denumește colectiv *ciuitates*. W. Seston propunea deci următoarea restituire a clauzei de salvațiune din r. 9 al pap. Giessen 40, I (a 25-a, după care au urmat altele, el însuși mai propunând o soluție în 1963): μένοντος [τοῦ δικαίου τῶν πολιτευμ]άτων χωρ[ις] τῶν [δε]δειτικίων (= „do omnibus qui sunt in orbe terrarum ciuitatem Romanam, saluo iure ciuitatum, praeter dediticios”).

Implicațiile acestei restituiri sînt vaste, și justetea ei a fost parțial confirmată. În primul rînd, sfera de aplicare a Constituției Antoniniene apare mult extinsă, ea cuprinzînd toate categoriile de colectivități din imperiu, urbane sau rurale, *ciuitates* sau *gentes*, cărora nu numai că li se acorda cetățenia romană, dar li se garanta păstrarea drepturilor locale. Aceasta înseamnă că toate categoriile de provinciali din imperiu au devenit cetățeni romani, berberii din Mauritania, țărani din chora egipteană, galii, germanii, tracii, bessii și geții, ei păstrîndu-și în același timp cadrele vieții locale, cu toate uzanțele juridice pe care le avuseseră înainte.

În ceea ce privește autonomia orașelor după C.A., faptul era de multă vreme recunoscut :

Într-un studiu publicat în 1956 Schönbauer ajungea la concluzia că Edictul lui Caracalla nu a însemnat o cezură în statutele municipale ²⁰. Descoperirea unui fragment din *Lex municipalis* de la Lauriacum, din care rezulta că orașul a primit statutul de municipiu de la împăratul Caracalla, și anume după celebrul său edict, a arătat că vechea teză, conform căreia, prin acordarea cetățeniei romane elementelor urbane, toate comunitățile orășenești au devenit municipii, trebuie părăsită ²¹.

Faptul că se mai acordă statute de municipii și după C.A., cînd toți locuitorii deveniseră cetățeni romani, arată că autonomiile municipale

²⁰ E. Schönbauer, *Neue Rechtsquellen zum Constitutio Antoniniana Problem. Neue Fragmente der Munizipalverfassung von Lauriacum*, Eos, XLVIII, 1, p. 480.

²¹ E. Schönbauer, *loc. cit.*, p. 482, nota 39, unde citează printre susținătorii acestei teze pe Savigny, L. Mitteis și E. Bickermann. Pornind de la o premisă asemănătoare, și anume că după C. A. „per il fatto stesso che gli abitanti delle città divengono tutti cittadini romani, scompaie automaticamente la differenza giuridica tra *coloniae*, *municipia* e *ciuitates foederatae*”, E. Condurachi (In studiul citat, Dacia, N. S., II, 1958, p. 314—315) propunea următoarea restituire pentru r. 7—9 ale pap. Giess, 40, I : Δίδωμι τοῖς[υ]ν ἀπα[σιν] ξένους (sc. *peregrinis*) τοῖς κατὰ τὴν οἰκουμένην πο[λι]τεῖαν Ῥωμαίων, [μ]ένοντος [δ']οὐδενός γένους πολιτευμ]άτων (sc. *constitutionum*) χωρ[ις] τῶν [δε]δειτικίων. Dacă documentele continuă să menționeze diverse categorii de orașe „la differenza . . . tra *municipium*, *ciuitas* e *colonia* consisteva nel grado di sviluppo urbano di quel centro e nel fatto di avere o no organi rappresentativi dei potere statale” (*ibid.*, p. 314, nota 135). Conform restituirii propuse, singurele *ciuitates* lăsate în afara operei de unificare juridică și administrativă realizată de C. A. au fost *ciuitates dediticiae*. Ele cuprindeau pe cei ce erau „in numero dediticiorum . . . nullius certae ciuitatis” și, ca atare, „non fanno parte d’una vera città (*urbs* o *polis*), ma costituiscono quelle *ciuitates dediticiae* le quali, nel 212 non avevano ricevuto in blocco la cittadinanza” (*ibid.*, p. 314 și 316).

au supraviețuit Constituției Antoniniene, un municipiu fiind nu numai totalitatea locuitorilor cu drept de cetățenie romană dintr-un oraș, ci o *respublica* cu constituție proprie, cu magistrați și curie proprii, cu competențe administrative asupra unui teritoriu determinat și care conferă drept de cetățenie (*origo*) locuitorilor săi.

Bineînțeles că tendința de nivelare juridică a diverselor categorii de orașe, *coloniae*, *municipia*, *ciuitates*, începută mult înainte de C.A., a continuat și după aceea, ea ducând în cele din urmă, în epoca dominatului, la cuprinderea lor sub termenul general de *ciuitates* — dar această problemă iese din cadrul tratării de față.

Garantarea drepturilor locale prin însuși textul C.A. nu numai diverselor categorii de orașe, ci și populațiilor de la țară, *gentes*, explică de ce continuă să apară în documentele epigrafice după anul 212 comunități rurale, alături și distinct de *ciues Romani*. Inscriptiile din Dobrogea puse de *ciues Romani et Lai consistentes uico Secundini* în anii 237, 238, 246 au fost considerate drept dovada cea mai sigură că populațiile satelor din întreg imperiul, considerate *dediticiae*, au fost excluse de la acordarea cetățeniei romane prin Constituția lui Caracalla ²². Dar, dacă încă în timpul lui Marcus Aurelius berberii din tribul Zegrenses devin *ciues Romani*, rămânând în același timp berberi prin garantarea lui *ius gentis*, înțelegem de ce laii din *uici* dobrogeni continuă să se numească *lai* și după ce au fost făcuți cetățeni romani prin Constituția Antoniniană ²³. Lor, ca și berberilor de la Banasa, ca egiptenilor din chora, o dată cu cetățenia romană, li s-a garantat păstrarea drepturilor locale, a formelor locale administrative și juridice. Ca și statutele orașelor, organismele locale rămân neschimbate, comunitățile lor continuând să se numească întocmai ca înainte *ciues Romani et Lai consistentes uico Secundini* și continuând să fie conduse și administrate de magistrați aleși alternativ dintre vechii *ciues Romani* și *lai*, deveniți și ei *ciues Romani*, așa cum rezultă din numele lor, romanizate toate.

„... Si, en 230, T. Flavius Sanctinus et ses frères peuvent à leur tour se dire *ciues Romani et Taunenses ex origine patris* (Dessau, 7096), c'est que trois mots d'une formule officielle (adică *saluo iure gentis*), que nous lisons pour la première fois à Banasa, ont trouvé pour écho les dimensions du monde”, spune W. Seston ²⁴ despre unul din documentele folosite drept un exemplu clasic și mărturie că după Edictul lui Caracalla legionarii continuau să devină cetățeni romani numai la încorporarea

²² E. M. Staerman, *K voprosu o dediticii v edikte Karakally*, VDI, 1946 (2), p.81—88, analizând inscripțiile din Dobrogea referitoare la *bessi* și *lai*, conchide că faptul că ei continuă și după C. A. să poarte în inscripții calificativul de *consistentes*, distinct de *ciues Romani*, este o dovadă certă că ei au rămas peregrini după anul 212. „Le tre iscrizioni della Scizia Minore posteriori all'editto di Caracalla, del 237, 238 e 246, nelle quali sono ricordati i *ciues Romani et Lai consistentes* costituiscono così una prova categorica, la sola che possa essere accettata senza riserve perchè si tratta d'una vecchia popolazione tracia trasferita nella Dobrugia ... è rimasta priva di cittadinanza romana anche dopo il 212 e.n. Alle argomentazioni della studiosa sovietica si può aggiungere il fatto che, in rapporto alla popolazione autoctona geto-dacica, la situazione dei *Bessi* e dei *Lai* ... era ... una privilegiata nello Stato romano”, spune E. Condurachi (*loc. cit.*, p. 291—292).

²³ Cf. A. N. Sherwin-White, *The Roman citizenship*, Oxford, 1939, p. 182.

²⁴ *Loc. cit.*, p. 324.

în legiune ²⁵. T. Flavius Sanctinus, *miles legionis XXII Primigeniae Alexandrianae, immunis consularis*, se declară a fi *ciuis Romanus et Taunensis ex origine patris*, tatăl, T. Flavius Maternus, fiind veteran de cohortă pretoriană. Știut fiind că pretorienii erau în mod obligatoriu cetățeni romani la intrarea lor în cohortele pretoriene ²⁶, tatăl era cetățean roman, iar fiul i-a moștenit condiția și numele. Dacă acesta din urmă ar fi primit cetățenia romană numai la intrarea în legiune, numele lui ar fi fost M. Aurelius, după numele împăratului în momentul încorporării, și nu T. Flavius, cum se numea tatăl. El, ca și tatăl și frații săi, erau vechi cetățeni romani, iar *ciues Taunenses* nu înseamnă aici altceva decât că erau originari din *Civitas Taunensis*. Din aceste exemple rezultă în mod convingător că nu există nici o incompatibilitate între condiția de *ciuis Romanus* și apartenența la o comunitate etnică. În această ordine de idei menționăm o inscripție importantă, o dedicație din anul 220/221 către împăratul Elagabal descoperită la Lyon. Ea atestă existența unui *conuentus ciuuium Romanorum* al celor trei Gallii: *ciues Romani in Tribus Prouinciis Galliis consistentes*, a cărui înființare data probabil din anul 12 î.e.n. și care s-a menținut cu același titlu și după Constituția lui Caracalla, avînd *curatores proprii* și o casă comună ²⁷.

Atestarea acestui *conuentus* interprovincial al cetățenilor romani din cele trei Gallii după proclamarea Constituției Antoniniene a fost explicată nu prin opoziția cu condiția de peregrini a celei mai mari părți a populației celor trei Gallii, ci prin evoluția instituției numite *conuentus*: „Cette inscription de 220, — scrie M. Lemosse — postérieure à la C.A., aurait pu embarasser quiconque ne pense que l'octroi de la citoyenneté romaine à tous les habitants de l'Empire devait abolir un tel particularisme, mais si, comme on l'admet dans des hypothèses couramment soutenues, cette constitution a disposé tout autre statut demeurant ou sauf (*salue*) le droit des communautés, elle devait laisser survivre la collectivité des citoyens d'origine italienne ou natifs d'anciennes colonies, coexistants avec les nouveaux Romains avec lesquels la fusion fut seulement progressive, et les *curatores* aussi bien que le *conuentus* n'ont disparu qu'un peu plus tard, par l'effet moins instantané de la généralisation d'un régime des cités identique pour toutes et uniformément subordonné au gouverneur” ²⁸.

Importanța inscripției de la Banasa pentru înțelegerea instituțiilor provinciale și a evoluției lor la sfîrșitul sec. II și în prima jumătate a sec. III nu poate fi suficient subliniată, iar numeroasele sale implicații n-au fost încă în întregime cuprinse și valorificate. Înțelegem însă în ce măsură unele documente, considerate pînă acum indicii sigure ale carac-

²⁵ Despre condiția juridică a legionarilor, v. G. Forni, *Il reclutamento delle legioni da Augusto a Diocleziano*, Roma, 1953, p. 103 și urm.

²⁶ Cf. A. Passerini, *Le coorte pretorie*, Roma, 1939, p. 146—159, despre recrutarea pretorienilor în primele două secole ale epocii imperiale; se știe că Septimiu Sever a introdus o reformă în sistemul de recrutare și completare a efectivelor cohortelor pretoriene, stabilind alegerea noilor pretorienii dintre legiunile din provincii (Id., *ibid.*, p. 173 sq.). Prin urmare, condiția de cetățean roman era obligatorie pentru cei ce intrau în cohortele pretoriene.

²⁷ P. Wullemier, *Inscriptions Latines de Trois Gaules*, XVII-e Suppl. à Gallia, Paris, 1963, p. 82—83, nr. 221, cu literatura esențială.

²⁸ M. Lemosse, *op. cit.*, p. 183, nota 9.

terului limitat al extinderii cetățeniei romane prin Edictul lui Caracalla, reflectă politica imperială extrem de nuanțată față de provincii și evoluția sinuoasă a particularismelor locale, precum și faptul că generalizarea cetățeniei romane prin Constituția Antoniniană n-a însemnat implicit o schimbare bruscă, radicală și în același timp uniformă în tot imperiul.

Cetățenia romană s-a generalizat deci în tot imperiul, Edictul lui Caracalla a acordat drept de cetățenie romană tuturor locuitorilor liberi din provincii, atât celor de la orașe, cât și celor de la „țară”. Consecința cea mai evidentă a fost generalizarea numelui Aurelius, pe care l-au primit curînd după proclamarea edictului toți cei ce nu aveau un nume roman — și uneori chiar și cei ce aveau unul. Strînsa legătură dintre apariția în documente a numelui Aurelius și Constituția Antoniniană a fost adeseori subliniată. În Egipt, gentiliciul Aurelius apare foarte frecvent în papirii din sec. III²⁹ și aceasta a constituit una din principalele dovezi ale celor ce susțineau că prin Constituția Antoniniană a fost acordată cetățenia romană tuturor locuitorilor din chora³⁰. Schimbarea numelui după Edictul lui Caracalla este menționată și în inscripții, și faptul a fost subliniat de L. Robert în legătură cu unele inscripții din Asia Mică³¹.

Răspîndirea gentiliciului Aurelius a fost documentată și în inscripțiile din orașele de pe litoralul vest-pontic. Reamintim aici lista de efebi de la Dionysopolis (IGB, I, 14), în care toate persoanele menționate sînt Aurelii; de asemenea în lista de efebi de la Odessos de la începutul anului 215 (IGB, I, 48), toți poartă gentiliciul Aurelius, chiar cei ce anterior aveau nume romane (Aur. Flavius Grecinus, Aur. Flavius Crispinus, Aur. Iulius Valens). Cu rare excepții, persoanele atestate în inscripțiile datate după anul 212 de la Histria și Tomis poartă nume romane. Între

²⁹ În diversele contracte încheiate după anul 212 se indică adeseori și numele purtat anterior primirii cetățeniei, cum rezultă din numeroasele exemple citate de L. Robert, *Hellenica*, XIII, 1965, p. 233: Αὐρ. Σαραπίων πρὸ τοῦ καταχαρί(ζεσθαι) τῆς τῶν Ῥωμαίων πολι(τείας) χρημ(ατίζων) Σαραπίων· Αὐρήλιος Ζώσιμος πρὸ μὲν τῆς θίας δωρεᾶς καλούμενος Ζώσιμος [-]νίδου· ὥς δὲ πρὶν λαβεῖν τὴν Ῥωμαίων πολιτείαν ἐχρημάτιζεν. Αὐρήλιος Αἰλουρίων... βουλευτῆς τῆς Ἀθριβιτῶν πόλεως, πρὶν δὲ τυχεῖν τῆς Ῥωμαίων πολιτείας Αἰλουρίων Ζωῖλου Νεοκόσμος ὁ καὶ Ἀλθαίεος. Aceste documente datate circa a. 216–217 sînt citate de L. Robert după V. Arangio-Ruiz, *L'application du droit romain en Égypte après la Constitution Antoninienne*, Bulletin de l'Institut d'Égypte, 29, 1946–47, p. 83–130.

³⁰ R. Taubenschlag, *The Law of Greco-Roman Egypt in the Light of the Papyri*, ed. II, 1953, p. 22; E. Schönbauer, *Iura*, XIV, 1963, p. 102.

³¹ L. Robert, *op. cit.*, p. 232, atrage atenția asupra termenilor folosiți în asemenea cazuri pentru indicarea numelui anterior: Μᾶριος|Αὐρήλιος Πολυχρόνιος πρότερον Πολυχρόνιος Τατιανῶ τρίς τοῦ χαρμίδου (MAMA, VIII, 576); Αὐρ. Μειδιανός Ἀτταλιανός ὁ τάχειον χρηματίζας Ἀτταλιανός (Sagalassos); Αὐρ. Ἀλκιδάμας καὶ Αὐρ. Πυρούλας καὶ Αὐρ. Δούλης οἱ πρὶν Πύρρου Ἀλκιδάμου. Schimbările intervenite în onomastică se datoresc Edictului lui Caracalla. „Le mot (πρότερον) est fort important pour l'onomastique. Les trois fois on souligne le changement apporté par la « Constitutio Antoniniana » de 212; c'est « avant » cet édit que ces personnages portaient les simples noms de Polychronios, Meltinè, Zosimè. On doit data l'inscription, je pense, de peu après 212”. Am insistat aici asupra importanței numelui Aurelius după C.A., întrucît s-a pus la îndoială semnificația numelui Aurelius pentru condiția juridică a purtătorului: „Il semplice fatto che i due contadini portano il nome di Aurelius può costituire una prova — sia pure indiretta — che essi erano cittadini romani?”, întreabă E. Condurachi, în studiul citat mai sus, p. 303. „Il est curieux — scrie L. Robert — que des savants qui écrivent sur l'époque de l'Empire romain n'aient pas compris quelle était la valeur juridique du *nomen* Aurelius donné en 212 et sa valeur chronologique pour nos datations...” (*Hellenica*, XIII, p. 234, nota 1).

acestea, gentiliciul Aurelius este deosebit de frecvent, fapt ce arată că în aceste orașe, ca peste tot în imperiu, locuitorii liberi au primit cetățenia romană datorită Constituției Antoniniene, în măsura în care nu fuseseră dinainte cetățeni romani. La Tomis avem atestați epigrafic peste 50 Aurelii, toți sau aproape toți apărând în inscripții databile după anul 212. La Histria, demnitarii asociației hymnozilor credincioși ai lui Dionysos au cu toții nume romane în inscripțiile puse în anii 218 și 222/225³². Mai târziu, cînd toată lumea devenise cetățean roman, întrebuintarea numelor romane a căzut în desuetudine, chiar și în documentele oficiale. Astfel se explică faptul că în albumul iubitorilor de vînătoare de la Callatis, pus în vremea lui Gordian, Aurelii lipsesc cu totul și că numele grecești predomină³³.

Deși inscripțiile devin mai rare în mediul rural în sec. III, totuși ele arată că numele romane s-au generalizat și la „țară”. Amintim aici în primul rînd Aurelii atestați în inscripțiile provenind din teritoriul rural al Histriei, Aurelii din inscripțiile de la Capidava, Ulmetum și Tropaeum Traiani cu teritoriul său rural³⁴.

În continuarea clauzei de salvațiune din lacuna rîndului 9 al pap. Giessen, μένοντος τοῦ δικαίου τῶν πολιτευμάτων, W. Seston citea χωρ[ις] τῶν [δε]δευτικίων, în vocabularul latin al cancelariei imperiale : („do omnibus qui sunt in orbe terrarum ciuitatem Romanam) saluo iure ciuitatium praeter dediticios”. Această lectură a modificat-o în 1963, propunînd : μένοντος παντός δικαίου τῶν πολιτευμάτων χωρὶς τῶν δεδευτικίων = „saluo omni iure ciuitatium praeter dediticiarum”, ceea ce înseamnă că împăratul Caracalla a acordat cetățenie romană peregrinilor din imperiu, garantînd păstrarea drepturilor locale tuturor comunităților cu excepția dediticilor sau în afară de comunitățile *dediticiae*. Clauza de exceptare a dediticilor se lega deci de clauza de păstrare a drepturilor locale, nu de principiul general de acordare a cetățeniei romane. Dediticii au primit și ei cetățenia romană, dar au fost exceptați de la clauza de păstrare a drepturilor locale, pentru simplul fapt că ei nu aveau nici un fel de drepturi locale proprii recunoscute de autoritățile romane, spune W. Seston.

Cine erau acești deditici menționați sau, mai corect spus, restituiți în textul papirului Giessen este o problemă ce nu și-a aflat încă răspunsul.

Reamintim că însușirile esențiale ale peregrinilor deditici au fost definite, după Gaius și Ulpian, ca fiind incapacitatea de a accede la cetă-

³² D. M. Pippidi, *Histria*, I, p. 533, nr. 17; Id., *Contribuții la istoria veche a României* 2, 1967, p. 445 sqq.

³³ Th. Sauciuc-Săveanu și A. Rădulescu, *Inscripția lui Herennios Apollinarios din Callatis*, Pontice, I, 1968, p. 307 sqq.

³⁴ Teritoriul rural al Histriei : familia lui Aurelius Herculanus Seuti (V. Pârvan, *Dacia*, II, 1925, p. 228–229), Aurelius Fortunatus, magistrat la uicus Secundini (V. Pârvan, *Histria*, VII, nr. 61), Aurelius Iulius, Aurelius Euxinus Leontisci, Aurelius Victor, Aurelius Castus, amintiți în inscripția pusă de magistrații teritoriului rural al Histriei în timpul împăratului Filip Arabul (Gr. Florescu, *SCIV*, IX, 2, 1958, p. 343); Capidava : Aurelius Hermes (Gr. Florescu și colab., *Capidava*, I, 109, p. 31); Ulmetum : Aurelius Sisinus (V. Pârvan, *Ulmetum*, II, 2, p. 4, nr. 3); Tropaeum Traiani : membrii familiei tracului Scoris Mucapori poartă toți gentiliciul Aurelius, fiind foarte probabil încetățeniți prin C.A. (CIL, III, 14214/14).

țenia romană și non-apartenența la vreo *ciuitas* recunoscută de autoritățile romane. La acestea, romanistii au adăugat obligațiile de a plăti *tributum capitis* (λαογραφία).

Din documentele descoperite în tot cuprinsul imperiului, s-a constatat că după emiterea Constituției Antoniniene cetățenia romană s-a generalizat în toate provinciile, atât în mediul rural, cât și în mediul urban. De asemenea, din Tabula Banasitana a reieșit că berberii din tribul Zegrenses aveau un *ius gentis* a cărui păstrare le-a fost garantată membrilor familiei lui Iulianus prin scrisoarea de acordare a cetățeniei romane. Avem toate motivele să presupunem că celelalte populații din imperiu, organizate ca *gentes*, se bucurau de aceeași recunoaștere legală a drepturilor lor locale ca berberii din Tabula Banasitana, deci dediticii n-ar fi de căutat printre acestea. S-a mai constatat de asemenea că cea mai mare parte a populațiilor provinciilor balcano-dunărene erau organizate în *ciuitates* sau erau încadrate în unități administrative romane, *territoria*, *uici* sau *pagi*, unități de tip superior din punctul de vedere al organizării provinciale comunităților tribale numite *gentes*. Tabula Banasitana a adus și o confirmare a compatibilității cetățeniei romane cu plata tributului, căci la clauza de acordare a cetățeniei romane lui Iulianus și familiei sale, împărații adaugă în *commentarius*: „sine deminutione tributorum et uectigalium populi et fisci”. Plata tributului de către noii cetățeni a mai fost atestată și în papiri³⁵.

Cum se vede, clauza de excludere a dediticilor în contextul Constituției Antoniniene a întâmpinat cele mai mari dificultăți și ele n-au putut fi încă învinse. Dificultatea începe chiar de la restituirea termenului δεδεικνύων în textul pap. Giess. 40, I. Cu toată analiza minuțioasă întreprinsă de Chr. Sasse, concluzia sa asupra certitudinii existenței termenului în r. 9 al papirului a fost din nou contestată. În urma unei noi examinări a documentului, R. Böhm³⁶ a constatat că lectura lacunelor din r. 9 este foarte discutabilă, întrucât îmbinarea fragmentelor, făcută la începutul veacului de un tehnician nespecializat în papirologie și necunoscător al limbii grecești, este întâmplătoare și nu se poate avea certitudinea că dimensiunile paginii sau locul fragmentelor în pagină stabilite de el sînt corecte. Părerea lui R. Böhm este că lacunele ar putea fi mai mari decît cele rezultate din restaurarea papirului, azi general acceptate.

De asemenea, restituirea termenului δεδεικνύων este nejustificată, pe papir putîndu-se citi doar -εικνύων; apoi, acest termen latin n-a fost atestat niciodată într-un document grecesc.

³⁵ Chr. Sasse, *op. cit.*, p. 101—104, discută amănunțit acest aspect al problemei dediticilor. În acest sens, se amintește un chitanțier de plată a laografiei de către un anume Λιβελάρης Πτολεμαίος efectuată la 2.XI.212, la 26.IV.213, iar la 1.V.213 aceeași persoană apare ca ὁ αὐτὸς Αὐρήλιος Λιβελάρης, cu omiterea patronimicului Πτολεμαίου.

³⁶ Pentru seria de *Studien zur Ciuitas Romana* ale lui R. Böhm, trimitem mai sus la nota 13; propunerea sa de restituire a lacunei din r. 8—9 sună astfel: Δίδωμι τοῖς [-]υον ἀπα[σιν τοῖς κατὰ τὴν ὑφ' ἡμῖν οἰκουμένην [μ]ένοντος [κυρίου παντός νόμου κατὰ τῶν χώρων] τῶν ἀπολ[ε]κνύων (cu sensul: „... răminind în vigoare toate îngrădirile legale (privind obținerea cetățeniei romane) în regiunile nedezvoltate politic”), v. *Aegyptus*, XLII (1962), p. 234, și XLIII (1963), p. 66; studiile lui R. Böhm, scrise în ton polemic, au fost primite cu multă rezervă. Cu toate acestea, observațiile sale despre lipsa lui Δ din fața literelor -εικνύων a fost prelucrată, acceptată și utilizată. V., de ex., restituirea propusă de Alvaro d'Ors, în aceeași cronică a lui Modrzejewski (*Iura*, XVII, 1966, p. 249—250). Tot aici trimitem pentru critica la studiile lui R. Böhm.

Dar observațiile lui R. Böhm sînt la rîndul lor de considerat cu rezervă, pentru că papirul a suferit stricăciuni în timpul războiului și azi nu mai este lizibil.

Dificultatea cea mai mare de a le face un loc dediticilor în textul Edictului lui Caracalla provine însă de la lipsa oricărei mențiuni privind o clauză de excepție în textele istoricilor și juriștilor antici la care s-a păstrat amintirea acestui eveniment. Dacă interpretarea propusă de W. Seston prezintă vreo fisură, ea se naște în primul rînd din faptul că editorul se străduie să se încadreze în lacunele atît de labile ale r. 8—9 ale pap. Giess. 40, I. Cu toate acestea, socotim că un pas mare a fost făcut, clauza introdusă prin μένοντος fiind soluționată; completarea clauzei limitative, dacă a existat într-adevăr una, este oricum o chestiune secundară, iar rezolvarea ei nu poate veni de la deducții speculative, ci numai de la descoperiri de noi documente.

De aceea, nu împărtășim teama exprimată recent de J. Modrzejewski în cadrul unui congres internațional de papirologie: „Il est à craindre que le problème de la C.A. et celui de la clause μένοντος continuent à capter la curiosité des savants et immobiliser leur talent sur une crux désespérément insoluble”³⁷.

NEUERE AUSEINANDERSETZUNGEN MIT DER *CONSTITUTIO ANTONINIANA*

(ZUSAMMENFASSUNG)

Die Entdeckung einer unter dem Namen *Tabula Banasitana* nur zum Teil bekannt gewordenen Bürgerrechtsverleihungsurkunde bewirkte, daß die Diskussionen um den Papyrus Giessen 40, I, insbesondere über die Ergänzung der Zeilen 7—9 mit dem Verleihungssatz und der durch μένοντος eingeleiteten Salvationsklausel mit neuem Interesse wiederaufgenommen wurden (W. Seston, M. Euzennat, in CRAI, 1961, S. 317—324). Die in der kaiserlichen Kanzlei verfaßten Verleihungsurkunde der *Tabula Banasitana* enthaltene Formel: *His dedimus ciuitatem Romanam saluo iure gentis* weist darauf hin, daß schon im 2. Jh. zugleich mit der Verleihung des römischen Bürgerrechtes auch die Bewahrung der lokalen Rechte garantiert wurde. In diesem Sinne soll auch die μένοντος-Klausel der griechischen Fassung der *Constitutio Antoniniana* ausgelegt werden: Allen Zugehörigen von *ciuitates* und zugleich den *gentes* wurde die Wahrung ihrer lokalen Rechtseinrichtungen zugesprochen.

Manche Autoren (E.M. Staerman), *K voprosu o dediticii v edikte Karakalli* VDI, 1946 (2), S. 81—88; Em. Condurachi, *La Costituzione Antoniniana*, Dacia, N.S., II, 1958, S. 281—316), die in der μένοντος-Klausel eine restriktive Bestimmung sehen möchten, in dem Sinne, daß die nicht in autonomen Gemeindeverbänden befindlichen *gentes* —die

³⁷ Vezi mai sus, nota 36.

dediticii — von der Civitätsverleihung ausgeschlossen waren, haben als Hauptbeweis ihrer Anschauung die von den *Ciues Romani et Lai consistentes*, nach 212 gesetzten Inschriften herangezogen. Diese Inschriften sind aber so zu erklären, daß ähnlich den in der *Tabula Banasitana* erwähnten Berberern auch den Laien ihre eigenen Rechte anerkannt worden sind, und daß sie auch nach der allgemeinen Bürgerrechtsverleihung nicht aufgehört haben sich als *Lai* zu nennen.

Mit der *Tabula Banasitana* wurde es augenscheinlich, daß auch die *gentes* zur Erlangung der Civität fähig waren und somit kein Rechtsgrund bestand, sie von der Verleihung auszunehmen. Damit wird die Deutung des Begriffes *dediticii* von neuem aufgeworfen und der Gebrauch dieses Wortes im Text des Ediktes überhaupt in Frage gestellt.